

Ткачук Лариса Василівна,
*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
педагогіки та освітнього менеджменту Уманського
державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ КАТЕГОРІЇ У ФІЛОСОФІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка проблеми. У наш час невизначеності, тривог і ризику, глобального переосмислення сенсу життя, складної політичної та соціально-економічної ситуації в Україні, діти стали свідками щоденної демонстрації культу сили, жахливого насильства, зла, ненависті, жорстокості, байдужості до моральних норм і правил. Реальністю нашого повсякденного життя стає дефіцит інтелігентності, порядності, людяності, милосердя, співчуття, доброти. Зростає небезпека виростити бездуховне покоління, яке зневажливо ставиться до культурних, моральних цінностей, оскільки інтелектуальна педагогіка не в змозі заповнити духовну і моральну пустку.

У таких умовах педагогічна теорія та практика потребують філософського осмислення системи цінностей, на які нині орієнтується освіта, і прогностичного визначення тих цінностей, які мають утверджуватися у майбутньому. Постає нагальна необхідність відновлення абсолютних моральних цінностей та імперативів, у яких втілено вимоги суспільства до людини. «Нині стало очевидним, що лише ті наукові положення матимуть перспективу, які розглядають дитину у її сутнісному вимірі, звертаються до її свідомості і самосвідомості, до вищих її почуттів у оволодінні морально-духовною культурою і свого народу, і людства в цілому» [1, с. 9]. Власне тому філософсько-педагогічна спадщина В. Сухомлинського, його думки щодо морально-ціннісного розвитку дитини сприймаються із новою силою актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Над питанням філософії для дітей, програма

якої нині втілюється в життя у більш ніж 60 країнах світу, працювали М. Адріанов, Ф. Кем, М. Ліпман, Г. Метюс, Дж. Парк, М. Прічард, Р. Рід, Е. Шарп, Н. Юліна. Філософію для дітей досліджували О. Бреніф'є, Л. Ретюнських. В Україні торкалися розглядуваного питання у своїх працях Н. Адаменко, Т. Воропай, Є. Даннікова, Г. Іванчук, Ю. Кравченко, І. Міщенко, Ю. Наріжний, Л. Пікуль, О. Пометун, О. Сухомлинська, А. Тягло. За визначенням О. Сухомлинської, «під філософією для дітей розуміють кардинальні питання філософії (як онтології, так і гносеології), але поставлені і розв'язувані в дусі дитячого мислення професійними педагогами-філософами, що створили чи створюють продуману систему ознайомлення, введення дітей у пізнання й оволодіння світом мови дитинства» [3, с. 8]. Разом із тим, серед значного корпусу досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених бракує праць, присвячених такому аспекту педагогічної спадщини В. Сухомлинського як філософія для дітей. У контексті зазначеного варто наголосити на статтях Л. Пікуль ««Уроки мислення» В. Сухомлинського і «Філософія для дітей» Метью Ліпмана» [2], О. Сухомлинської «Філософія для дітей як педагогічна проблема» [3].

Мета статті полягає у з'ясуванні характерних рис філософії для дітей В. Сухомлинського та окресленні основних її морально-етичних категорій.

Виклад основного матеріалу. Упродовж усіх років роботи у Павлиській школі Василь Олександрович Сухомлинський упроваджував у ній систему етичного виховання, яку узагальнив і представив у низці науково-педагогічних праць («Як виховати справжню людину», «Павлиська середня школа», «Хрестоматія з етики» тощо). Вважаючи етичну проблематику наріжним каменем виховання особистості, він написав більше ніж 1500 оповідань філософського змісту для дітей, у яких, ведучи учнів «смысловими лабіринтами», «занурюючи» їх в особистісний, естетичний, моральний, етичний та інші світи, відкриваючи їм «точки інтенсивності» (М. Мамардашвілі), допомагав їм виявити філософський зміст у найбільш, здавалося б, відомих і «прописних» істинах, спрямовував їх до проблем буття

(універсального і власного), вводив своїх вихованців у ситуацію здивування і сумніву, морального вибору, змушував міркувати про те, що морально, а що аморально. Поклавши в основу свого спілкування з вихованцями логіку культури, філософію культури і людини, він ставив за мету навчити дітей розуміти один одного, поважати особисту думку, допомагав їм відкритися світу, пізнати його «розумом і серцем», торкаючись у своїх творах широкого спектру смисложиттєвих проблем, понять і категорій, таких як душа, серце, любов, повага, шанування, доброзичливість, співпереживання, гідність, честь, чеснота, добро, почуття, совість, щастя, краса, радість, вірність, чуйність, здивування, культура людських бажань скорбота, провина, борг, сором, ганьба, зло, тощо.

Педагога-новатора хвилювали вічні філософські питання і широке коло проблем, серед яких – людина, природа, світ, причина і наслідок, практична мораль, принципи етики тощо. Уперше в історії радянської педагогіки видатний педагог звернувся до таких філософсько-етичних категорій і понять як народження і смерть людини, сенс життя, зло, горе, лихо, страждання, розпач, любов, совість, терпимість у загальнолюдському понятті цих явищ (О. Сухомлинська).

Продовжуючи кращі традиції української філософської думки і педагогічної практики, сутність філософського пізнання світу розкривають розповіді, казки, легенди, билини, притчі, новели, байки, епос українського народу, через які В. Сухомлинський піднімає проблеми формування у дітей моральних цінностей, моральної свідомості, моральних відносин, моральної діяльності. Художній матеріал у видатного педагога спрямований на самопізнання, саморефлексію вихованців, насичений образами, метафорами, символами, алегорією, софізмами, афоризмами. Він стверджував, що знання без моральності свідчать про бездуховність особистості, і вважав головною задачею вихователя формування високоморальної особистості, вироблення у дітей таких рис характеру і звичок, як людяність, доброта, совісність, відданість рідним і близьким, вірність, скромність, безкорисливість, непримиренність до

зла, неприйняття лицемірства, байдужості, підлості.

Педагог-новатор вважав, що любов – найсвятіше в людському світі почуття, що робить людину досконалішою, наближує особистість до морального ідеалу і має бути системоутворюючим моментом в особистісному розвитку людини, її духовним стрижнем. Справжня любов народжується тільки у серці, яке пережило турботу про долю іншої людини. В. Сухомлинський писав про виховну роль любові: «Любов – могутня вихователька. Вона робить людину чистішою, чеснішою, щирішою, вимогливішою і суворішою в додержанні моральних основ життя...» [7, с. 188]. Любов він порівнює з важкою, нелегкою працею. Для нього любов – це діяльнісне почуття. Діяльнісна любов, вважав Василь Олександрович, – це центральний мотив, який визначає всі інші суспільно значущі морально-духовні спонуки, що виявляються у різних видах суспільної діяльності. Окрім діяльнісного прояву, почуття любові має виступати організаційним центром усіх міжособистісних стосунків людини. З цього приводу він писав: «Любити людство легше, ніж зробити добро рідній матері, говориться у старовинному українському вислові... В цьому вислові – велика мудрість народної педагогіки. Неможливо виховати людяність, якщо в серці не утвердилась прихильність до близької, дорогої людини. Слова про любов до людей – ще не любов. Справжньою школою виховання щирості, душевності й чуйності є сім'я: ставлення до матері, батька, дідуся, бабусі, братів, сестер є випробуванням людяності» [5, с. 241]. Джерела людяності він бачив у трепетному і святому відношенні дитини до матері; у піднесенні в очах дитини людини, захопленні силою її духу, її мужністю і благородством; в природності звичних для дитини добрих почуттів і добрих справ. Дитина розкривається морально в переживанні горя, турбот, страждань іншої людини, особистій участі у долі того, хто потребує допомоги, співчуття.

Доброта – це загальнолюдська моральна риса, що притаманна кожній людині, яка не терпить зла і не робить зла іншій людині, яка завжди знайде час і моральні сили для доброго вчинку, для допомоги хворим і немічним. Доброта

– це і є любов, що її заповідає будь-яка релігія. «Люби людей. Любов до людей – це твоя моральна серцевина. Живи так, щоб твоя серцевина була здоровою, чистою і сильною. Бути справжньою людиною – це значить віддавати сили своєї душі в ім'я того, щоб люди навколо тебе були красивішими, духовно багатшими, щоб у кожній людині, з якою ти зустрічаєшся в житті, залишилось щось хороше від тебе, від твоєї душі», – писав великий гуманіст В. Сухомлинський [7, с. 188].

Василя Олександровича дуже хвилювало те, що діти на питання, якою людиною хочеться стати, відповідали: «Сильними, хоробрими, мужніми, розумними, винахідливими...», і ніхто не сказав: добрим. Тому з великого спектру моральних якостей особистості він особливо виділяв людяність, доброту, уважність до тих, хто оточує, готовність їм допомогти, співчутливість – це моральний імператив у виховній системі видатного педагога. У зв'язку із цим він наголошував: «Утвердити в кожній людині доброту, сердечність, чуйність, готовність прийти іншому на допомогу, чутливість до всього живого і красивого – елементарна, азбучна істина шкільного виховання, з цієї істини починається школа. Безсердечність породжує байдужість, байдужість породжує себелюбність, а себелюбність – джерело жорстокості» [4, с. 149]. Мислитель говорив про доброту як про сутнісну характеристику кожної людини, як результат величезної внутрішньої духовної праці, самовиховання, щирого, сердечного бажання добра: «Доброта має стати таким самим звичайним станом людини, як і мислення. Вона повинна стати звичкою» [5, с. 234].

Висновки та перспективи. Розглядаючи філософсько-педагогічну спадщину В. Сухомлинського варто зазначити її орієнтацію на гармонізацію традицій і новаторства. В основі його філософії для дітей лежить гуманізм, загальнолюдська мораль. Історичне коріння етичних питань, розглядуваних ним – у християнській етиці, у морально-етичних імперативах і культах українських народних традицій, народної педагогіки.

Важливим є те, що вперше у вітчизняній педагогіці ним були поставлені питання про такі нині загальноуніверсальні, загальнолюдські і прийнятні

кжною цивілізованою людиною етичні імперативи, особистісні цінності, як віра, надія, любов, доброта, милосердя, совість, здатність розуміти іншу людину, розсудливість, помірність, справедливість, стійкість, які поєднують покоління своїм праслов'янським корінням педагогічної мудрості.

Яким має бути ставлення дітей до інших людей, як їм домогтися моральної виправданості та обґрунтованості своїх вчинків – вчать філософсько-моральні сентенції Сухомлинського, що йдуть від серця Добротворця. Роздуми видатного педагога про етичне, його філософія для дітей – фундамент для ефективних соціокультурних перетворень, яких вимагає сучасне суспільство, на якому будуватимуться нові виховні парадигми незалежної України для виховання розумних, творчих, розсудливих громадян, людей людських, наділених такими якостями як висока моральність, особиста відповідальність, внутрішня свобода, націленість на досягнення мети. Відтак, перспективним представляється подальше дослідження філософсько-педагогічної спадщини видатного педагога, зокрема, його філософії для дітей, у контексті нових аксіологічних пріоритетів, що їх висуває суспільний розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – К. – 1999. – С. 5–14.
2. Пікуль Л. В. «Уроки мислення» В. Сухомлинського і «Філософія для дітей» Метью Ліпмана / Л. В. Пікуль // Постметодика. – 2013. – №6 (115). – С. 22–24.
3. Сухомлинська О. В. Філософія для дітей як педагогічна проблема / О. В. Сухомлинська // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2002. – № 2. – С. 8–19.
4. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 4. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 7–390.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 3–279.
6. Сухомлинський В. А. Хрестоматія по етике / Сост. О. В. Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1990. – 304 с.
7. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину/ В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 2. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 149–416.